

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ джерелознавства новітньої історії України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України
(Київ, Україна), mitchel.kov.hist@gmail.com

РОСІЙСЬКО-ТУЛЬСЬКИЙ ЗАГІН АРМІЇ УНР: ФОРМУВАННЯ ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ (КВІТЕНЬ – ТРАВЕНЬ 1919 р.)

На підставі документальних матеріалів і спогадів сучасників розглянуто історію одного з формувань Армії Української Народної Республіки, причини його появи в національних збройних силах у квітні 1919 р, з'ясовано організаційну структуру, основні етапи бойового шляху. Проаналізовано вплив присутності Російсько-Тульського загону на прийняття стратегічних рішень українським військовим командуванням, докладно реконструйовано його роль під час боїв за Новоград-Волинський, розглянуто обставини залишення туляками української військової служби у травні 1919 р.

Ключові слова: революція, Українська Народна Республіка, Армія УНР.

Історія інонаціональних військових формувань у лавах збройних сил Української Народної Республіки досі залишається недостатньо вивченою. Спеціальна література містить лише поодинокі згадки про існування в Армії УНР навесні 1919 р. Тульської бригади, сформованої з етнічних росіян. Натомість це військове з'єднання можна вважати одним із найбільш «екзотичних» збройних формувань на теренах колишньої царської імперії в 1917–1920 рр. Розпочавши свій бойовий шлях у лавах Червоної армії, бригада неодноразово змінювала сторону конфлікту, переходячи послідовно на бік збройних сил УНР, польського війська та білогвардійських формувань. Сучасні дослідники висвітлили обставини антибільшовицького повстання туляків¹ та історію їх перебування в лавах білих армій². Утім відсутність серйозних наукових публікацій про перебування Тульської бригади у складі військ УНР призвела до цілої низки неточностей і перекручень, якими супроводжуються згадки з цієї теми в історичній літературі.

Джерельною базою нашого дослідження стали документи штабу Дієвої армії й Головного управління Генерального штабу військ УНР, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Доповнюють ці дані мемуари

¹ Лелевич Г. Стрелкопытовщина: Страницка из истории контрреволюционных выступлений в годы гражданской войны. – Москва, 1923. – 64 с.; Козляков В. Стрелкопытовщина // Труды Белорусского государственного технологического университета: Серия 6 «История, философия». – Вып. XVII. – Минск, 2009. – С.114–117; Лебедева В., Такоева И. Стрелкопытовское восстание в Гомеле в марте 1919 г. // Крестьянский фронт 1918–1922 гг.: Сб. ст. и мат. – Москва, 2013. – С.122–158.

² Див.: Кручинин А. Из Гомеля в Польшу через окрестности Петрограда: Анабазис Тульского отряда в 1919–1920 гг. // Военная история России XIX – XX вв.: Мат. V Междунар. воен.-ист. конф. – Санкт-Петербург, 2012. – С.280–310.

представників командного складу армійських з'єднань УНР, що містять відомості про участь туляків у воєнних операціях проти більшовиків. Крім того, суттєво збагатили нашу студію польські документи й матеріали, без яких неможливо відтворити складну картину збройного протистояння на українських територіях у бурхливу революційну добу.

Створена восени 1918 р. з колишньої 1-ї Московської й частин 1-ї Тамбовської, 2-ї Тульської та 1-ї Калузької дивізій 8-ма стрілецька дивізія Робітничо-селянської Червоної армії тривалий час перебувала в резерві військ радянського Західного фронту. Наприкінці березня 1919 р. 2-гу бригаду цієї дивізії, що складалася переважно з мобілізованих селян Тульської губернії, було передислоковано на українське Полісся для операцій проти збройних сил УНР. Командні посади у з'єднанні обіймали переважно колишні офіцери царської армії, далеко не завжди лояльні до комуністичного режиму. За свідченням полоненого червоноармійця зі складу Тульської бригади, «бувши офіцери служать в совітських частинах на командних посадах під примусовим умовам життя [...] прихильників совітської влади серед їх немає майже зовсім»³. Частину рядових бійців становили колишні повстанці, які потрапили до лав Червоної армії внаслідок мобілізації й не приховували ворожості до радянської влади. Невипадково настрої у бригаді викликали побоювання серед її комісарів.

Цим побоюванням судилося справдитися практично відразу ж після прибуття Тульської бригади на фронт під Овручем. 23 березня 1919 р. з'єднання в повному складі залишило позиції й вирушило до Гомеля, де підняло виступ проти радянської влади (очолив повстання колишній штабс-капітан російської армії В.Стрекопитов). Узявши назву «1-ї армії Російської Народної Республіки», туляки заявили про намір боротися з більшовизмом задля відновлення в Росії демократичних свобод і скликання Установчих зборів⁴.

Аби не потрапити в оточення переважаючими силами Червоної армії, повсталі вирішили приєднатися до військ УНР. Перехід на український бік був для росіян вимушеним кроком, покликаним урятуватися від загибелі. Упродовж 2 квітня 1919 р. в районі південніше Мозиря колишня Тульська бригада в повному складі (67-й і 68-й стрілецькі полки, кавалерійський дивізіон, гарматні підрозділи) переправилася на правий берег Прип'яті, який перебував під контролем УНР. Того дня сотник української армії Должанський повідомляв із Коростеня: «Сьогодні в 4 год. 50 хв. у сторону Калинкович оперіруюче більшовицьке військо в кількості 1300 чоловік піхоти і два ескадрони кавалерії з обозом перейшло на нашу сторону з тим, щоб воювати з більшовиками»⁵. Командирові 9-го дієвого корпусу Армії УНР генералові П.Єрошевичу делегати від туляків заявили, що «переходять усі на наш бік для сумісної бійки з більшовиками з тим, що по скінченні боротьби вони

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.139–139 зв.

⁴ Див. докл.: *Лебедева В., Такоєва И.* Стрекопытовское восстание в Гомеле в марте 1919 г. – С.144–146.

⁵ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.382.

вільні виїхати в Росію»⁶. Того ж 2 квітня начальник штабу Північної групи Армії УНР генерал В.Агап'єв оповістив війська: «1 армія совітської робоче-селянської республіки підняла в Гомелі повстання проти совітської влади і рішила перейти на наш бік. Предложення прийнято. Обіцяю їм по скінченню боротьби з совітською владою повернути всіх перешедших на наш бік»⁷. Наступного дня виконувач обов'язків наказного отамана українських військ А.Мельник видав наказ по Дієвій армії УНР, в якому повідомив про перехід Тульської бригади на український бік:

«Нарід московський, під загрозою розстрілу та китайських, латишських і мадярських багнетів комуністичними комісарами та “чрезвычайками” примушен воювати з нами, прокинувся і, нарешті, зрозумів, що, воюючи з українським трудовим нарідом, він воює з такою ж, як і сам, демократією, і що над проливаючою народною кровію гріють різні комісари, більшість котрих пробувала на каторзі за грабіжі та розбишатства, свої брудні руки не шкодують життя спантеленого червоноармійця для того, щоб більше собі награбувати. Промучившись майже півтора року у большевітським ярмі і закоштувавши, що то значить комуна, нарід цей, не дивлючись на жорстокості китайців, латишів та мадярів, якими намагаються комуністичні комісари його придушити, повстав і по багатьох містах Росії нині тече кров голодного змученого московського селянина. Московський нарід і червона армія зрозуміли також, против кого і за для кого вони воюють. Нарід і армія зрозуміли і переконались, що їх одурюють. Доказом цьому може бути випадок, який мав місце вчора на Мозирському напрямку – після короткого бою з нашими козаками, перейшла на наш бік ПЕРША АРМІЯ РОСІЙСЬКОЇ СОВІТСЬКОЇ РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, яка просить прийняти її в лави нашої армії, аби повернути свої багнети назад і врятувати трудовий російський нарід від китайсько-латишсько-мадярського гніту та панування різних волоцюг-комісарів. Нами взято силу різного майна, особливо зброї, якої, до цього часу, підраховано 35 гармат та більше двохсот кулеметів; рещта майна підраховується»⁸.

Відзначимо, що наявні в розпорядженні українського командування відомості про озброєння Тульської бригади були значно перебільшеними й базувалися на повідомленнях самих повсталих. Доволі швидко у ставці військ УНР отримали інформацію про те, що число перебіжчиків не перевищує 800 вояків без артилерії⁹. Низький рівень боєздатності з'єднання змусив українське командування дати тулякам дозвіл на місячний відпочинок у тиловому районі¹⁰. За розпорядженням виконувача обов'язків наказного

⁶ ЦДАВО України. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.12. – Арк.27.

⁷ Там само. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.77–77 зв.; Спр.30. – Арк.96. Див. також: Там само. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.12. – Арк.27.

⁸ Там само. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.97. – Арк.56.

⁹ Див.: Там само. – Спр.45. – Арк.382; Спр.89. – Арк.78 зв.; Спр.30. – Арк.129.

¹⁰ Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва // За державність. – Зб.6. – Варшава, 1936. – С.15.

отамана А.Мельника, 67-й полк передислокувався до Шепетівки, а штаб і решта частин Тульської бригади – до Рівного.

Після зосередження в тиловому районі, бригаду підпорядкували Північній групі військ УНР. Офіцер-туляк так описав свої враження від зустрічі з командувачем групи отаманом В.Оскілкою, колишнім прапорщиком російської армії: «Цей молодий отаман справляє враження жвавої й енергійної людини, але його молодість, як керівника цілої групи, змушує нас сумніватися в його досвідченості. Утім, у Рівному ми розгадуємо цей ребус: за спиною Оскілка стоїть його начальник штабу»¹¹. Колишній генерал-майор царської армії й росіянин за національністю начальник штабу Північної групи Армії УНР В.Агап'єв надзвичайно прихильно поставився до Тульської бригади та намагався задовольнити всі потреби особового складу.

У складі військ УНР бригаду перейменували на Російсько-Тулський загін («Русько-Тулський»). 67-й і 68-й полки стали, відповідно, 1-м і 2-м. Кавалерійський дивізіон отримав назву Московського, оскільки складався переважно з москвичів. Дві артбатареї утворили 1-й Російсько-Тулський гарматний дивізіон, який невдовзі було розгорнуто в полк. Оскільки загін на цей час був єдиним російським військовим формуванням в Армії УНР, представники українського командування нерідко в документах скорочено називали його Тульським.

Командиром туляків залишився штабс-капітан В.Стрекопитов, його заступником став підполковник С.Стьопін, а начальником артилерії – капітан В.Бранд. Лави загону поповнили колишні офіцери царської армії, переведені зі складу військових структур УНР або ж мобілізовані українською владою на Волині. Станом на 12 квітня 1919 р. на службу до Російсько-Тулського загону було направлено десятьох старшин і трьох військових урядовців¹². За власним бажанням зголосився перейти до туляків старшина 3-го Брест-Литовського полку Костін. Також до них перевелися 19 офіцерів 6-го запасного полку Армії УНР, із-поміж яких найстаршим за званням був військовий старшина Собіщанський¹³. Ураховуючи, що дехто з них уже невдовзі повернувся в розгашування 6-го запасного полку, не виключено, що відкомандирування їх до Тульського загону мало тимчасовий характер й було здійснене з метою перевишколу рядового складу туляків. Проте деякі офіцери української служби обійняли у складі загону відповідальні посади. Так, полковник Старостін був призначений командиром 2-го Тульського, а військовий старшина Арцишевський став помічником командира 1-го Тульського полків. Звичайно, окремі керівники туляків розцінили такі кадрові призначення як вияв недовіри українського командування до новоспечених союзників¹⁴.

Нестача одягу й озброєння суттєво знижували рівень боєздатності Тульського загону. Згадуючи про налагодження матеріально-технічного забезпечення туляків, генерал П.Єрошевич відзначав: «Ми їх зустріли

¹¹ Д[е] М[аньян] С. Из воспоминаний // За свободу. – 1924. – 21 августа. – №223. – С.3.

¹² ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.2 зв.

¹³ Там само. – Арк.11–11 зв., 21.

¹⁴ Див.: Д[е] М[аньян] С. Из воспоминаний // За свободу. – 1924. – 25 августа. – №227. – С.3.

прихильно та поділилися з ними, чим могли»¹⁵. Але мізерні військові запаси Північної групи й організаційна слабкість армійської інтендантської служби не дозволили забезпечити загін усім необхідним¹⁶. Росіяни не мали кулеметів, щонайменше в одному полку вояки залишалися без обмундирування¹⁷. Не вистачало коней для формування кавалерійських та гарматних підрозділів.

Начальник військової розвідки УНР полковник П.Ліпка пропонував використати «перекинувшись на наш бік росіян» для ведення антибільшовицької агітації серед населення Волині¹⁸. Імовірно, гостра потреба Дієвої армії в наявних людських ресурсах унеможливила реалізацію таких планів. Однак уряд УНР знайшов за необхідне згадати туляків у своїй декларації від 12 квітня 1919 р.: «Комуністичне правительство Росії, котре стало ненависним для російського народу настільки, що цілі армії комуністів-більшовиків передаються зі зброєю та амуніцією хоробрим українським козакам»¹⁹. Крім того, штаб Російсько-Тульського загону звернувся до вояків Червоної армії з відозвою, в якій виклав причини переходу на бік УНР:

«ТОВАРИШІ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ!

У лавах армії Української Народної Республіки, що стоїть проти вас, перебуваємо і ми, колишні червоноармійці 67 і 68 полків 8-ї дивізії. Ми не могли нескінченно терпіти знущань радянської влади над російським народом і бути сліпим знаряддям в руках жида Троцького-Бронштейна, який заслужив своїми кривавими справами безмежну ненависть російських людей. За час п'ятирічної війни ви могли особисто пересвідчитись, скільки євреїв були разом із вами в полках і шанцях, і тепер, коли вас жене вмирати на полях України Лев Троцький-Бронштейн і весь кагал його розпоряджається у совдепах, комісаріатах та інших радянських установах, спекулюючи на голоді й холоді наших батьків і матерів. Ми не хотіли воювати ні з ким, хотіли бути мирними громадянами вільної Росії. Не наша провина в тому, що ми стоїмо проти вас із рушницями в руках, винні в цьому «народні комісари» – самозванці, які воюють із цілим світом для того, щоб ловити рибку в каламутній воді громадянської війни й анархії. Прокляття їм. Тепер весна. Усе живе на землі, окрім нас, селян і робітників скривавленої Росії, радіє весінньому цвіту й теплу. Весна – час оновлення, час мирної праці й мирних радостей. Невже ми одні будемо ненавидіти один одного і проливати братерську кров. Ось уже п'ять років, як триває кривава бійня, земля втомилася вбирати у себе людську кров. Чи не досить? Чи не час одуматись і перестати битися за благополуччя купки самозванців? Чи не краще, друзі, повернути наші багнети, кулемети й гармати на

¹⁵ Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність // За державність. – Зб.8. – Варшава, 1938. – С.37.

¹⁶ Державний архів Львівської області. – Ф.257. – Оп.1. – Спр.168. – Арк.2 зв. – 3; ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.160 зв.; Спр.42. – Арк.274.

¹⁷ Див.: ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.42. – Арк.220.

¹⁸ Там само. – Спр.17. – Арк.140.

¹⁹ Мазена І. Україна в огні й бурі революції: 1917–1921. – К., 2003. – С.529.

зграю євреїв-комуністів разом з їхніми купленими за керенки опричників – китайцями та латишами – і приєднатися до нас, тульських селян і робітників, які підняли повстання в Гомелі й перейшли на бік вільної України, щоб, набравшись сил, іти вглиб Росії звільняти наших батьків, матерів і сестер, які пухнуть від голоду під владою міжнародних аферистів, які приїхали до Росії у заплomboваних вагонах.

Не думайте й не вірте комісарам, які кажуть, що ми білогвардійці та поміщицькі синки й іншу нісенітницю, а краще надсилайте своїх делегатів, які особисто пересвідчать, хто ми і за що боремося.

Повернувшись, вони розкажуть вам, і ми впевнені, що ви, не замислюючись, знищите довкола вас зграю опричників і будете з нами.

Гасло наше: “Вся влада народу. Хай живуть Установчі збори, єдиний виразник волі всього народу. Геть комісародержавство”.
СОЛДАТИ РОСІЙСЬКОГО ТУЛЬСЬКОГО ЗАГОНУ НА УКРАЇНІ»²⁰.

Відпочинок Російсько-Тульського загону в тиловому районі був не надто тривалим. Представників уряду УНР непокоїло падіння дисципліни в підрозділі. У середині квітня 1919 р. начальник штабу Дієвої армії А.Мельник повідомляв у штаб Північної групи:

«Днів чотири тому назад виданий був наказ переслати з Рівного мазирських большевиків через те, що вони в Рівному підлягають розкладові, починають бешкети і виказуються повністю крихітки дисципліни, яка у них була. Агентура вчора і сьогодні приносить з того приводу алярмуючі донесення. Видайте негайно розпорядження про переведення їх в іншу місцевість для заспокоєння Директорії і Ради Міністрів, які вчора і сьогодні мене непокоять»²¹.

13 квітня 1919 р. командування Північної групи наказало відправити 1-й Тульський полк (450 багнетів) у район Дубно, де спалахнуло селянське повстання проти українського уряду²². Натомість 2-й полк туляків (500 вояків) отримав розпорядження передислокуватися до Шепетівки, щоб разом із січовими стрільцями взяти участь в обороні цього залізничного вузла від червоних. Відповідне розпорядження віддав особисто Головний отаман військ УНР С.Петлюра, занепокоений погіршенням становища на фронті. Наступ 1-ї Української радянської дивізії змушував війська УНР відступити до району на захід від лінії Коростень – Житомир – Бердичів.

Відбуття 2-го Тульського полку з Рівного затрималося через відсутність кулеметів, які мали отримати ще напередодні відправки на фронт. Так і не дочекавшись озброєння, лише пізно ввечері 16 квітня 1919 р.

²⁰ Российский государственный военный архив (далі – РГВА). – Ф.25860. – Оп.2. – Д.2. – Л.119.

²¹ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.16, 76.

²² Там само. – Спр.42. – Арк.245.

частина вирушила до Шепетівки, де всім необхідним туляків мала забезпечити Запорізька бригада²³. Та оскільки запорожці передали росіянам лише 6 кулеметів, командир 2-го Тульського полку полковник Старостін доповідав, що підрозділ «у такому стані виконати завдання не може»²⁴. У ставці Армії УНР уважали скарги на нестачу озброєння недостатньо вагомими причинами для затримки з передислокацією полку. Начальник штабу Дієвої армії А.Мельник розпорядився створити слідчу комісію для виявлення серед командного складу туляків відповідальних за несвоєчасне виконання наказу²⁵.

У цей час російські вояки стали заручниками суперечки між українськими воєначальниками. Оскільки Шепетівка належала до бойової ділянки січових стрільців, у ставці військ УНР мали намір підпорядкувати загін тамтешньому командуванню, зокрема матеріальне забезпечення 2-го Тульського полку було покладено на січовиків. Зі свого боку, командир корпусу Є.Коновалець планував долучити туляків до складу Запорізької бригади, також підпорядкованої йому. Але отаман Північної групи В.Оскілко та його штаб вимагали від ставки передати Російсько-Тульський загін разом із Запорізькою бригадою до складу їхньої групи. В.Агап'єв мав намір спрямувати росіян до Новограда-Волинського – для участі в наступі на Житомир²⁶. Свою позицію він пояснив тим, що 2-й Тульський полк найкращим чином виконуватиме лише його накази²⁷. Поки ж представники українського командування сперечалися про підпорядкування військових частин, 20 квітня 1919 р. червоні зайняли Новоград-Волинський²⁸. Радянський Таращанський полк, який наступав на цьому напрямку, налічував близько 2,5 тис. багнетів. Загін генерала П.Єрошевича відступив на Корець, відкривши ворогові шлях на Шепетівку.

В умовах наближення катастрофи наказний отаман військ УНР О.Осецький спробував покласти край чварам між воєначальниками шляхом розподілу повноважень. 20 квітня 1919 р. напрямок Шепетівка – Новоград-Волинський було доручено захищати Північній групі, а оборону ділянки Шепетівка – Полонне покладено на січовиків. Ідучи назустріч побажанням В.Агап'єва, О.Осецький того ж дня наказав Є.Коновальцеві відправити під Новоград-Волинський бронепотяг «Стрілець» і 2-й Тульський полк²⁹. Цим військам мав допомагати із заходу загін П.Єрошевича, який було вирішено посилити 1-м Тульським полком. Утім чергові затримки з надходженням озброєння й амуніції не дозволили своєчасно відправити на фронт туляків³⁰.

Суперечки довкола питання про підлеглість не припинялися до тих пір, коли 21 квітня 1919 р. бронепотяг «Стрілець» і 2-й Тульський полк із

²³ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.17, 23, 24, 106 зв.

²⁴ Там само. – Арк.60.

²⁵ Там само. – Арк.66.

²⁶ Там само. – Арк.54, 60 зв., 61; Спр.25. – Арк.249.

²⁷ Там само. – Спр.35. – Арк.48.

²⁸ РГВА. – Ф.167. – Оп.1. – Д.38. – Л.9, 11 об.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.55, 142, 108–108 зв.

³⁰ Там само. – Арк.83, 99, 110, 131, 160 зв.; Спр.42. – Арк.249, 274, 285 зв., 296.

кількома гарматами вирушили на позицію під Новоградом-Волинським³¹. Командир потягу відмовився виконувати накази командування Північної групи й не рухався далі станції Майдан-Вила. Не маючи підтримки з боку «Стрільця», туляки зупинилися на роз'їзді Радулин³². 22 квітня бронепотяг відновив просування вперед, а піхотинці розгорнули наступ на Новоград-Волинський. Утім біля с. Орепи «Стрелець», унаслідок влучення артснаряду, вийшов із ладу, тож 2-й Тулський полк був змушений відступити до станції Колоденка³³.

Незважаючи на невдачу, командир туляків Старостін доповідав, що «настрій козаків дуже добрий»³⁴. Однак штаб Січового корпусу розцінив відступ як свідчення низької боездатності. «Тулці відступили під напором ворожого бронепотяга, – повідомляв до ставки начальник дивізії січових стрільців Р.Сушко. – Зараз відберу їм ешелон, щоби не заскоро пересувались»³⁵.

Оскільки ворожі сили під Новоградом-Волинським значно переважали війська УНР, О.Осецький 22 квітня 1919 р. передав у розпорядження Північної групи для відправки на звягельський напрямок загін отамана Шеллера (1-й і 4-й Сірі полки) у складі 400 багнетів³⁶. Крім того, до бойових дій у напрямку Рогачів – Гульськ було залучено партизанський загін полковника Нечаєва (500 вояків). Згідно з оперативним наказом, усі ці сили 23 квітня мали «обов'язково» зайняти Новоград-Волинський та просунутися до станції Рихальськ, установивши зв'язок із загonom отамана А.Добрянського, що тримав позицію під Коростенем³⁷.

Неприбуття на позицію партизанів Нечаєва й затримка у транспортуванні сірожупанників змусили відкласти наступ на Новоград-Волинський на дві доби. Уранці 24 квітня 1919 р. становище на ділянці фронту в районі станції Колоденка виглядало наступним чином: два батальйони 2-го Тулського полку (350 багнетів, 6 кулеметів, 2 гармати) під командою полковника Старостіна займали с. Киянка, третій батальйон (150 вояків) знаходився на станції Колоденка, а залізницею курсували «Стрелець» та ще бронепотяг Північної групи³⁸. Розвідка червоних уважала, що головні сили звягельського загону перебували дещо на південь від указаної лінії, у районі сіл Суемці, Смолдирів, Рогачів³⁹.

Із прибуттям на позицію сірожупанників між командирами виникли чергові незгоди. За наказом штабу Дієвої армії УНР керівництво силами під Новоградом-Волинським мав здійснювати командир 4-го Сірого полку сотник Шеллер. Але позаяк останній виконував накази Є.Коновальця, В.Оскілко призначив командиром загону отамана Гусаренка, колишнього

³¹ Там само. – Спр.25. – Арк.197.

³² Там само. – Спр.35. – Арк.74, 103.

³³ Там само. – Спр.25. – Арк. 97, 102, 252.

³⁴ Там само. – Арк.174 зв.

³⁵ Там само. – Арк.248.

³⁶ Там само. – Спр.35. – Арк.98, 264–264 зв.; Спр.30. – Арк.234.

³⁷ Там само. – Спр.35. – Арк.131, 149.

³⁸ Там само. – Спр.25. – Арк.173–174.

³⁹ РГВА. – Ф.167. – Оп.1. – Д.38. – Л.15.

царського прапорщика. Коли ж останній 24 квітня 1919 р. прибув на позицію, Шеллер відмовився передати командування. У відповідь штаб Північної групи того ж дня зняв із себе відповідальність за становище під Новоградом-Волинським. Утрутившись у конфлікт, наказний отаман О.Осецький підтвердив чинність наказів В.Оскілка й доручив йому керувати операціями під Новоградом-Волинським⁴⁰.

У штабі Північної групи планували ввечері 24 квітня 1919 р. надіслати до складу звязельського загону Гусаренка 1-й Тульський полк, а впродовж 25–26 квітня – ще й артбатарею туляків (В.Агап'єв сподівався не пізніше ранку 25 квітня здобути цими силами Новоград-Волинський). Однак план не схвалив О.Осецький, який прагнув посилити росіянами ослаблений загін П.Єрошевича в районі Корця⁴¹. У ході обговорення майбутньої операції наказний отаман змінив думку на користь пропозицій штабу Північної групи. Але внаслідок зволікань 1-й Тульський полк вирушив до Шепетівки лише пізно ввечері 25 квітня. До всього додалася ще й поломка паротяга, що затримало підрозділ у дорозі на цілу добу⁴².

Таким чином, Російсько-Тульський загін майже в повному складі зосереджувався на позиціях під Новоградом-Волинським. Незважаючи на це, сотник В.Стрекопитов і його штаб залишалися в Рівному – для нагляду за формуванням 2-ї Тульської батареї й Московського кінного дивізіону. Очевидно, у ставці військ УНР прагнули таким чином уникнути незручної в політичному відношенні ситуації, коли командир російської військової частини як старший воєначальник мав би керувати операціями на бойовій ділянці фронту української армії.

Не чекаючи прибуття на позиції 1-го Тульського полку, отаман Гусаренко 25 квітня 1919 р. розпочав наступ на Новоград-Волинський. В оперативному зведенні так описано перебіг бойових дій того дня:

«В напрямку Шепетівка – Звягель наші частини з лінії Киянка – Орепи – Курмань повели рішучий наступ на Звягель і захопили лінію с. Стрїєва – Майстрова Воля і колонія Анети. Ворог сосредоточив сильний отряд з гарматами в селі Івашковка і повів наступ на наше праве крило, при чому захопив хутора Думські. На шосе Рогачів – Звягель наступ ворога припинен. Партизанський отряд Нечаєва (500 чоловік), якому було наказано через Рогачев – Гільськ прикрити цей напрямок, десь затримався»⁴³.

Як свідчать радянські джерела, надвечір 25 квітня 1919 р. звязельський загін відступив до району станції Колоденка⁴⁴. Виведення з ладу бронепотяга «Стрїлець» і відсутність підтримки з боку військ генерала П.Єрошевича змусили отамана Гусаренка призупинити наступ на кілька днів.

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.141, 142 зв., 145–145 зв., 161–161 зв.; Ф.2248. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.49.

⁴¹ Там само. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.141, 159, 160 зв.; Спр.42. – Арк.297.

⁴² Там само. – Спр.35. – Арк.156; Спр.36. – Арк.26, 26 зв.

⁴³ Там само. – Спр.35. – Арк.149.

⁴⁴ РГВА. – Ф.167. – Оп.1. – Д.38. – Л.17.

Уночі 27 квітня 1919 р. 1-й Тульський полк прибув до станції Колоденка, де й вивантажився о 4-й год. На цей час сюди ж наспіла 1-ша батарея Тульського артилерійського полку (2 гармати). Аби зайняти позицію на правому фланзі загону, ці сили похідним порядком вирушили до с. Рильськ. Розраховуючи на своєчасне зосередження частин у визначених районах, В.Агап'єв наказав 27 квітня військам Гусаренка, Нечаєва та Єрошевича готуватися до повторного наступу на Новоград-Волинський⁴⁵. Утім унаслідок весняного бездоріжжя полк і гарматна батарея туляків прибули на позицію лише ввечері 27 квітня⁴⁶. Ця затримка викликала невдоволення у штабі Північної групи і стала причиною заміни отамана Гусаренка сотником Шеллером на посаді командира зв'язельського загону⁴⁷.

Після воєнних невдач бойовий дух тульських частин значно підупав. У доповідях командуванню Шеллер атестував росіян як ненадійних і цілковито небоєздатних⁴⁸. Украй негативні наслідки для морального стану підрозділів мав «дружній вогонь», яким обмінялися туляки й сірожупанники, помилково сприйнявши один одного за ворога⁴⁹. Зменшувала рівень боєздатності полків і неналагодженість постачання. 25 квітня 1919 р. отаман Північної групи В.Оскілко прохав начальника штабу Дієвої армії А.Мельника «видати наказ корпусу СС (січових стрільців – М.К.), аби годував 2-й Тульський полк, бо зараз у мене є телеграма, що СС відмовив у харчах»⁵⁰. Помічник командира 1-го Тульського полку полковник Арцишевський повідомляв, що його підрозділ «нікуди не зараховано на задоволення і впродовж 3-х днів нізвідки не може отримати продовольство і фураж»⁵¹. Сірожупанникам навіть довелося ділитися матеріальним забезпеченням із туляками⁵².

Відступ військ УНР із Коростенського району дозволив червоном перекинути до Новограда-Волинського додаткові сили. Тож уранці 28 квітня 1919 р. наступ загону Шеллера зустріли значно переважаючі ворожі сили. Просуваючись праворуч від залізниці, 1-й і 2-й Тульські полки вийшли на лінію сіл Гульськ – Кануни – хутір Левицького, у той час, як 1-й і 4-й Сірі полки зайняли Майстрову Волю й Кудиновичі⁵³. Але у ході подальшого бою туляки були змушені відступити спочатку до сіл Кикова та Киянка, а потім далі на південь. Запис у журналі бойових дій 1-ї Української радянської армії свідчить про невдалий для туляків перебіг бою: «У районі Новограда-Волинського оточені нами деморалізовані й розбиті ворожі частини з Рогачева намагаються прорватися у бік Рівного»⁵⁴. Крім того, ударом із флангу червоні розірвали зв'язок між загонами Шеллера та Єрошевича. 29 квітня група першого за наказом командування перейшла до оборони.

⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.25.

⁴⁶ Там само. – Арк.26.

⁴⁷ Прохода В. Записки до історії Сірих // За державність. – 36.1. – Варшава, 1928. – С.115–116.

⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.25. – Арк.293 зв., 351.

⁴⁹ Прохода В. Записки до історії Сірих. – С.115.

⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.146.

⁵¹ Там само. – Спр.25. – Арк.283.

⁵² Прохода В. Записки до історії Сірих. – С.115.

⁵³ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.26 зв., 32–34.

⁵⁴ РГВА. – Ф.167. – Оп.1. – Д.38. – Л.17 об.

Скориставшись цим, супротивник упродовж дня завдав нищівної поразки військам Єрошевича, а ввечері атакував праве крило звягельського загону. Не витримавши ворожого натиску, обидва тульські полки відійшли на лінію Климентіївка – Колоденка⁵⁵.

Стратегічне становище звягельської групи погіршилося ще й унаслідок поразок січових стрільців під Шепетівкою. Наближення червоних до цього важливого залізничного вузла загрожувало відрізати загін Шеллера від зв'язку з основними силами української армії. До воєнних невдач додалася ще й спроба державного перевороту, коли 29 квітня 1919 р. отаман В.Оскілко відкрито виступив проти С.Петлюри та уряду УНР. На параді частин рівненського гарнізону, які заколотники сподівалися використати для повстання, були, зокрема, присутні Московський кінний дивізіон і тульські артилеристи⁵⁶. І хоча вже 30 квітня виступ удалося безкровно ліквідувати, ці події надзвичайно ускладнили керівництво військами Північної групи й організацію оборони проти більшовицького наступу.

Аби не потрапити в оточення, сотник Шеллер 30 квітня 1919 р. наказав своїм військам відступати на лінію Конотоп – Майдан-Вила – Будки⁵⁷. Пізно ввечері того ж дня 1-й і 2-й Тульські полки під натиском червоних залишили Кикове та Киянку. Відступ супроводжувався хаосом і дезорганізацією⁵⁸. У радянському донесенні перебіг бойових дій змальовано наступним чином: «На південь від Новограда-Волинського наші частини після тривалого впертого бою зайняли м. Рогачів, захопивши кулемети й рушниці; супротивник в паніці втік через р. Случ, частина в ході відступу загинула під час переправи через річку, а частина перебита нашими військами»⁵⁹. За свідченням історіографа сірожупанників, 1-й Тульський полк відходив за маршрутом Курмань – Колоденка – Стовби – Рилева, а 2-й – пересувався залізницею до станції Майдан-Вила⁶⁰. Новопризначений командувач Північної групи Армії УНР генерал В.Желіховський затвердив ці розпорядження й наказав Шеллерові налагодити оперативний зв'язок із частинами Січового корпусу. Усі зайві ешелони належало відправити до станції Славута⁶¹. Аби забезпечити злагодженість дій під час оборони Шепетівки, наказний отаман О.Осецький уранці 1 травня підпорядкував групу Шеллера командуванню січових стрільців⁶².

Поки бригада сірожупанників тримала позицію по лінії Городнявка – Рилівка, обидва тульських полки зосередилися біля станції Майдан-Вила⁶³. Близькість залізниці не дала бойового духу воякам. 2 травня російське формування уенерівських військ, за твердженням начальника штабу січових стрільців М.Безручка, «остаточно деморалізується і як бойова

⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.36, 38, 48–49.

⁵⁶ Там само. – Арк.53.

⁵⁷ Там само. – Арк.68; Спр.42. – Арк.304.

⁵⁸ Там само. – Спр.36. – Арк.47–48.

⁵⁹ РГВА. – Ф.167. – Оп.1. – Д.38. – Л.18.

⁶⁰ Прохода В. Записки до історії Сірих. – С.116, 118.

⁶¹ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.56.

⁶² Там само. – Арк.74; Спр.42. – Арк.305.

⁶³ Прохода В. Записки до історії Сірих. – С.118.

сила зникає»⁶⁴. Утім це стосувалося всієї звягельської групи. У той час, як січовики вели запеклий бій на підступах до Шепетівки, загін Шеллера вранці 3 травня відбув до Славути⁶⁵.

Після втрати Шепетівки туляки отримали наказ повернутися до складу Північної групи військ УНР й зосередитися на станції Клевань. Начальник штабу групи генерал Т.Протазанов пояснював причини цього рішення начальникові 1-ї управи штабу Дієвої армії УНР генералові В.Сінклеру тим, що утримувати Російсько-Тульський загін у рівненському гарнізоні небажано, і через це «виведено його на 12 верст від Рівного, де необхідно буде приложити зусилля, щоб привести його в порядок. Думаю, що Ви проти цього, коли знаєте, як вони воювали під Шепетівкою, мати нічого не можете»⁶⁶.

Про занепад дисципліни серед вояків свідчили численні затримки, якими супроводжувалася передислокація загону до станції Клевань. Здавалося, у лавах росіян почалися прояви отаманщини й невиконання наказів, звичні в той час для багатьох військових частин Армії УНР. Так, 1-ша батарея без дозволу командування переїхала на станцію Киверці, перш ніж була відправлена на фронт до складу 19-ї дивізії⁶⁷. Можливо, на початку травня 1919 р. лави туляків було поповнено за рахунок групи колишніх російських військовополонених, що прибули до Рівного з Німеччини⁶⁸.

«Благонадійність» загону почала викликати побоювання в українського командування. Туляків підозрювали у прихильності до оголошених поза законом отамана В.Оскілка й генерала В.Агапієва, у намірах залишити війська УНР тощо. В.Желіховський повідомляв: «Взагалі весь [Російсько-Тульський] отряд відноситься вороже до більшовиків, але серед окремих осіб цього отряду помічена більшовицька агітація [...] Старшини цього отряду, як в Рівному, так і в Луцьку, дуже розсипають грішми й всякими вчинками підкреслюють відверто на очах громадянства, що цих грошей у них безмірна кількість». Були відомості, що вояки намагаються роздобути зброю, навіть купуючи її у селян за власні гроші⁶⁹.

Відчуваючи зростання недовіри з боку українського командування й побоюючись подальшого погіршення стратегічної ситуації, В.Стрекопитов і його штаб почали шукати шляхи до виведення Російсько-Тульського загону на з'єднання з польською армією. Як свідчив у спогадах командир ескадрону Московського кінного дивізіону С. де Маньян, таку пораду представникові туляків дав французький журналіст у Станіславі⁷⁰. Зламавши опір Армії УНР, польські війська ще наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. зайняли західні райони Волині. Найближча до тульських частин ділянка

⁶⁴ Безручко М. Від Проскурова до Чарториї // Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К., 1992. – С.223.

⁶⁵ Прохода В. Записки до історії Сірих. – С.118; Безручко М. Від Проскурова до Чарториї. – С.224.

⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.179.

⁶⁷ Там само. – Арк.139, 175, 179; Ф.3172. – Оп.6. – Спр.1. – Арк.6, 130–130 зв.

⁶⁸ Там само. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.150.

⁶⁹ Там само. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.1. – Арк.6.

⁷⁰ Д[е] М[аньян] С. Из воспоминаний // За свободу. – 1924. – 25 августа. – №227. – С.3.

українсько-польського фронту пролягала поблизу Луцька, менш ніж за 100 км від станції Клевань.

Наміри росіян перейти на бік поляків не залишилися таємницею для штабу Північної групи військ УНР. 12 травня генерал В.Желіховський доповідав наказному отаманові О.Осецькому, що за агентурними відомостями Російсько-Тулський загін «має на меті вийти у згоду з поляками, задля чого вживає всіх заходів, щоб просунутись якнайближче до кордону з Польщею. Усе поведення цього отряду свідчить про те, що він – непевна військова частина». На думку В.Желіховського, залишати надалі це формування у складі Північної групи «небезпечно, позаяк можливо чекати його переходу на бік Польщі й це може статися в той момент, коли поляки самі збираються переходити в наступ». Командувач Північної групи прохав перевести туляків до резерву наказного отамана або «куди-небудь в прикордонний район»⁷¹.

Та поки у ставці обмірковували долю Російсько-Тулського загону, польські війська розпочали наступальну операцію проти Армії УНР. 16 травня 1919 р. група генерала А.Карницького здобула Луцьк, цілковито знищивши оборону українських військ на цьому напрямку. Туляки стали свідками хаосу, яким супроводжувався відступ частин Холмської групи Армії УНР через станцію Клевань⁷². Оскільки 18-та дивізія не спромоглася припинити просування польських частин, того ж 16 травня ворожа кіннота з'явилася в околицях Олики.

Хоча звістка про луцьку катастрофу застала В.Стрекопитова в Рівному, командир туляків поквапився виїхати у Клевань. Слідом вирушив Московський кінний дивізіон⁷³. Штаб Північної групи повідомив до ставки, що Російсько-Тулський загін «держить себе нейтрально, із поляками битись не буде»⁷⁴. Росіяни проігнорували наказ командування передислокуватися до Здолбунова, у розпорядження Січового корпусу. Це викликало гостру реакцію з боку помічника начальника штабу Дієвої армії полковника В.Тютюнника: «Всяких хитаючихся [...] розстрілювать – або вони з нами, або проти нас, нейтральних не може бути»⁷⁵. Та росіяни не стали чекати на втрату – Тулський загін вирушив на з'єднання з польськими військами. Коли 17 травня на станцію Клевань прибула Житомирська юнацька військова школа, туляки вже відходили на захід. Начальник штабу Північної групи Т.Протазанов доповідав, що Російсько-Тулський загін «вирушив свавільно в Киверці»⁷⁶. Утім представники останнього запевнили офіцера 18-ї дивізії Армії УНР, що навіть після залишення лав українського війська вони ніколи не воюватимуть проти України⁷⁷.

Прагнучи якомога швидше порозумітися з поляками, В.Стрекопитов виїхав в Олику, яку вранці 17 травня 1919 р. захопили польські улани під

⁷¹ ЦДАВО України. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.1. – Арк.6–6 зв.

⁷² Там само. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.244.

⁷³ Там само. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.12. – Арк.16; *Д[е] М[аньян] С.* Из воспоминаний. – С.3.

⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.222.

⁷⁵ Там само. – Арк.224.

⁷⁶ Там само. – Арк.215.

⁷⁷ Там само. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.12. – Арк.16 зв.

командою підполковника Сохачевського⁷⁸. Але за першої ж появи українського бронепотяга вони залишили станцію. Натомість до Олики з Ківерців перейшли підрозділи сірожупанників⁷⁹. Такі стрімкі зміни в районі бойових дій ускладнили тулякам налагодження зв'язку з поляками, але водночас дозволили їм безперешкодно рухатися до станції Ківерці. Того ж дня в районі с. Пальче Російсько-Тулський загін нашттовхнувся на польський патруль, що вів розвідку в околицях Луцька. Парламентар від росіян у супроводі польського офіцера відразу ж виїхав до штабу генерала А.Карницького⁸⁰.

У «комунікаті» польського командування повідомлялося, що Тульська бригада висловила намір перейти на бік Польщі для дальшої боротьби з більшовиками⁸¹. Перемовини тривали кілька днів, упродовж яких ситуація на українсько-польському фронті не зазнала принципових змін. Очевидно, переговорний процес полегшувала й та обставина, що А.Карницький майже тридцять років прослужив у царській армії, тож міг знайти спільну мову з російськими командирами⁸². 20 травня 1919 р. Тульський загін у складі 68 офіцерів і 1600 вояків офіційно перейшов на бік польського війська⁸³. Згідно з досягнутою домовленістю, туляків було відправлено до району Ковеля, де їх роззброїли й тимчасово інтернували. Офіцерам зброю залишили й дозволили мешкати на приватних квартирах⁸⁴.

Достеменно невідомо, як склалася доля 1-ї Тульської батареї у складі 19-ї дивізії Армії УНР. Під час луцької катастрофи з'єднання утримувало фронт проти радянських військ у районі Гощі⁸⁵. 19 травня 1919 р. частина дивізії перейшла на бік червоних, а решта відступила на захід і була включена до складу 1-ї Північної дивізії військ УНР, яка формувалася із залишків колишньої Північної групи. Судячи з того, що артилерія Північної дивізії складалася винятково з підрозділів 17-ї й 18-ї гарматних бригад, тульська батарея на цей час уже залишила українські війська. Хаос, яким супроводжувалась евакуація Рівного, давав змогу артилеристам самостійно вийти на польський бік фронту. Утім не всі вояки Російсько-Тулського загону покинули українську армію. Так, полковник Старостін залишився на службі й 12 липня 1919 р. його було призначено виконуючим обов'язки начальника

⁷⁸ Nowiński T. Zarys historii wojennej 5-go pułku ułanów Zasławskich. – Warszawa, 1929. – S.18; Krzeczunowicz K. Ułani księcia Józefa: Historia 8 pułku ułanów ks. Józefa Poniatowskiego: 1784–1945. – London, 1960. – S.90–91; Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyńia w roku 1919. – Lwów; Warszawa, 1933. – S.61.

⁷⁹ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.216; Прохода В. Записки до історії Сірих або Сірожупанників. Част.ІІ // Табор. – 1927. – Ч.5. – С.51.

⁸⁰ Krzeczunowicz K. Ułani księcia Józefa: Historia 8 pułku ułanów ks. Józefa Poniatowskiego: 1784–1945. – S.87–88.

⁸¹ O Niepodległą i granice. – Т.1: Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921. – Warszawa; Pułtusk, 1999. – S.209.

⁸² Див.: Stawcki P. Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939. – Warszawa, 1994. – S.160–161.

⁸³ Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyńia w roku 1919. – S.65.

⁸⁴ Krzeczunowicz K. Ułani księcia Józefa: Historia 8 pułku ułanów ks. Józefa Poniatowskiego: 1784–1945. – S.88.

⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф.3172. – Оп.6. – Спр.1. – Арк.10.

2-ї дивізії⁸⁶. Військовий старшина Собіщанський ще 26 квітня був переведений зі складу 1-го Тульського полку до 6-го запасного пішого полку Армії УНР⁸⁷.

Подальша доля Тульської бригади вже не мала відношення до України. У липні 1919 р. польська влада транспортувала роззброєних туляків до Прибалтики, де вони поповнили лави білогвардійської Північно-Західної армії генерала М.Юденича. Як стверджував В.Стрекопитов, при цьому «поляки обібрали нас до нитки»⁸⁸. За свідченням очевидця, табірні поневіряння вкрай негативно вплинули на стан бригади:

«Дисципліна в ній була відсутня, політичним її вихованням ніхто не займався. Серед вояцької маси панувало одне прагнення – “додому”, причому й майбутня необхідність боротьби з більшовиками усвідомлювалася нею лише як засіб повернутися додому. Офіцерський склад жив відокремлено: внаслідок вимушеної господарської “самостійності” у час митарств одна частина офіцерів перетворилася на бариг-спекулянтів і геть втратила військовий вигляд, інша вважала себе “аполітичною”»⁸⁹.

Командування Північно-Західної армії планувало створити на базі бригади загін у складі Тульського пішого полку, Московського уланського й Тульського гарматного дивізіонів. Після поразки білогвардійців туляки разом з іншими частинами армії М.Юденича були інтерновані в Естонії, де на них знову чекали табірні митарства. У 1920 р. частина бригади брала участь в операціях російської Добровольчої народної армії С.Булака-Балаховича в Білорусії⁹⁰. Можна припустити, що після завершення війни переважна більшість вояків колишнього тульського з'єднання залишилася у країнах Прибалтики.

Таким чином, служба туляків в українському війську виявилася найменш тривалою порівняно з їх перебуванням у лавах інших армій упродовж 1918–1920 рр. Та хоча рівень бездатності залишав бажати кращого, тульські полки впродовж кількох тижнів весни 1919 р. виконували бойові завдання нарівні з іншими частинами військ УНР. Самочинне ж залишення української служби відбулося в умовах воєнної катастрофи Армії УНР і це бо-дай частково виправдовувало вчинок росіян в очах сучасників. Невипадково згадки про туляків у мемуарній спадщині ветеранів-уенерівців не містять жодних закидів у зраді чи дворушництві. Навесні 1919 р. союз між представниками російського антикомуністичного табору й захисниками української державності виглядав занадто ситуативним, аби витримати випробування воєнної доби.

⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф.3172. – Оп.5. – Спр.2. – Арк.110.

⁸⁷ Там само. – Ф.2248. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.50 зв.

⁸⁸ Кручинин А. Из Гомеля в Польшу через окрестности Петрограда... – С.291.

⁸⁹ Кирдецов Г. У ворот Петрограда // Юденич под Петроградом: из белых мемуаров. – Ленинград, 1927. – С.231.

⁹⁰ Див.: Кручинин А. Из Гомеля в Польшу через окрестности Петрограда... – С.295–305.

REFERENCES

1. Bezruchko, M. (1992). Vid Proskurova do Chartoryi. *Istoriia Sichovykh stril'tsiv. Voienno-istorychnyi narys* (202–286). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Kozlyakov, V. (2009). Strekopytovshchina. *Trudy Belorusskogo gosudarstvennogo tekhnologicheskogo universiteta. Seriya 6. Istoria, filozofia*, (17), 114–117. Minsk. [in Belarusian].
3. Kruchinin, A. (2012). Iz Gomelya v Polshu cherez okrestnosti Petrograda. Anabazis Tul'skogo otryada v 1919–1920 godakh. Proceedings of 5 International Military Historical Conference 2012: *Voennaya istoria Rossii XIX–XX vekov* (280–310). Sankt-Peterburg. [in Russian].
4. Lebedeva, V., Takoeva, Y. (2013). Strekopytovskoe vosstanie v Gomele v marte 1919 g. *Krestyanskiy front 1918–1922 gg. Sbornik statej i materialov*, 122–158. Moskva. [in Russian].
5. Mazepa, I. (2003). Ukraina v ohni i buri revoliutsii: 1917–1921. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Jablonowski, M., Koseski, A. (comps.) (1999). O Niepodległa i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921 (vol.1). Warszawa; Pultusk. [in Polish].
7. Stawecki, P. (1994). Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939. Warszawa. [in Polish].

МЬКХАЙЛО КОВАЛЧУК

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Senior Research Fellow,
Department of the Source Studies of the Modern History of Ukraine,
M.S.Hrushevskyy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), mitchel.kov.hist@gmail.com

RUSSIAN-TULA DETACHMENT UPR ARMY: FORMATION AND COMBAT PATH (APRIL – MAY 1919)

On the basing of documental sources and memories author researches history of Russian-Tula Detachment in the Army of Ukrainian People's Republic in 1919. The article scrutinizes the reasons for this military formation's appearance in the Ukrainian armed forces in April 1919, researches it's operational structure, enlightens the main phases of combat activity of the Russian-Tula Detachment during it's sojourn in the UPR Army. Author analyses the influence in the Ukrainian military strategy provided by the presence of this military formation, reconstitutes in details the role of it's soldiers in the combat actions near Novohrad-Volynskyyi, scrutinizes the circumstances of abandonment Ukrainian army by Russian-Tula Detachment in May 1919.

Keywords: *revolution, Ukrainian People's Republic, UPR Army.*